

Inventarisatieverslag

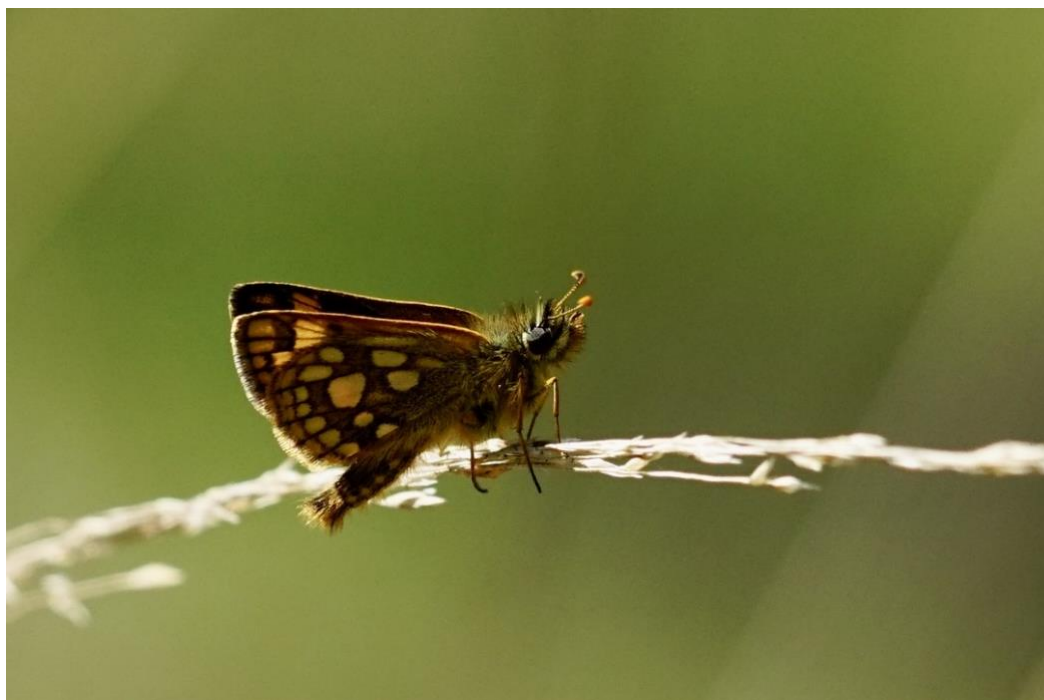
Monitoring dagvlinders van Kortenhoeff en Staartse Heide 2017-2021

KNNV insectenwerkgroep Roosendaal

INHOUD

1. Voorwoord.....	3
2. Inleiding	4
3. Werkwijze	5
4. Resultaten.....	6
5. Discussie	6
6. Conclusie.....	9
7. Literatuur en websites.....	10
8. Verspreidingskaartjes	11
Bijlagen:.....	13

1. VOORWOORD

Op verzoek van Staatsbosbeheer in de persoon van toen nog boswachter ecologie Hans Backx is de insectenwerkgroep van de KNNV Roosendaal in 2017 begonnen met het in kaart brengen van een drietal kritische dagvlindersoorten in het natuurgebied Kortenhoeff nabij Hoogerheide en Huijbergen. Het gerichte monitoren in de beperkte vliegperiode van de 3 aandachtsoorten, de teleurstellende resultaten bij de Kortenhoeff en de enthousiaste verhalen over zwermen heideblauwtjes op de Staartse Heide door Hans' opvolger Joey Braat deed ons besluiten ook dit gebied vanaf 2018 onder de loep te nemen als interessant vergelijkingsobject.

2. INLEIDING

Het gebied Kortenhoeff ligt op de Brabants Wal en is voor het grootste deel een voormalig fruitteeltgebied dat slechts een aantal jaren als zodanig heeft gefungeerd. Al snel is duidelijk dat de duingrond hiervoor minder geschikt is. Het wordt verlaten en er worden enkele naaldbosjes geplant. Niet lang daarna krijgt het de functie van natuurgebied. Het wordt gedomineerd door een groot paraboolduin en een drietal grote vennen het Wasven, het Bronven en het Akkerenven. Het laatste ven is pas in deze eeuw in ere hersteld en is nog volop in ontwikkeling. Ook in het begin van deze eeuw heeft Staatsbosbeheer een grote corridor weggekapt met als doel een ecologische verbindingszone te creëren tussen Kleine Meer en het Eiland.

Tientallen jaren lang hebben enkele paarden en tientallen Nederlandse landgeiten het landschap omgevormd tot een gevarieerd parklandschap. Tegenwoordig wordt het gebied beheerd door een kudde schapen die drukk begrazing uitoefent op tijdelijk omrasterde percelen.

Ondanks de verdrogingsproblematiek van de ondergrond van het Grensparkgebied hebben de vennen voor een groot deel van het jaar voldoende water om hun oevers in stand te houden. Er groeien heel wat bijzondere plantensoorten zoals oeverkruid, moeraswolfsklauw en beenbreek. Het gebied wordt echter gedomineerd door grassen, heidesoorten, schapenzuring en de opslag van berk en wilg. In het centrale deel staat een fraai berkenbosje, er zijn een paar plantagerestanten van zwarte den, de lanen worden geflankeerd door voornamelijk zomereik en de gebiedsranden bestaan uit gevarieerde, spontane bosrandvegetatie met vuilboom en lijsterbes.

Aan de overkant van de Abdijlaan en aansluitend op de Kleine Meer van Natuurmonumenten ligt een heel ander heideterrein: de Staartse Heide. Ook dit gebied wordt begraasd door schapen. Het wordt doorsneden door een openbare maar grotendeels voor auto's onbegaanbare zandweg, de Putse Baan. Aan beide zijden van het pad liggen grote stukken geaccidenteerd heideterrein met vochtige greppels en droge duintjes. Dat maakt dat hier dop- struikheide naast elkaar groeien. Behalve heide is een groot deel ook begroeit met pijpenstrootje en richting Kleine Meer is over een groot aaneengesloten oppervlak opslag van vuilboom aanwezig. Op het centrale deel van de heide staat geen enkele boom. Het open karakter met op veel plaatsen nog kale grond en het ontbreken van bomen en grote vennen zijn de grote verschillen met de Kortenhoeff. Op de luchtfoto kun je mooi zien dat het gebied als een wig tussen Groote en Kleine Meer (op de voorgrond) in ligt.

Alle ingrediënten voor een mooie verzameling vlindersoorten zijn aanwezig. Laten we eens gaan kijken of we die ook kunnen vinden en of we mogelijk de volgende prangende vragen kunnen beantwoorden. Heeft de drukbegrazing met schapen een positief effect op de plaatselijke dagvlinders? Kunnen deze soorten zich tegen de algehele achteruitgang van insecten en vlinders in het bijzonder toch nog handhaven? Welke gebiedjes zijn sowieso het interessantste voor de verschillende soorten? Het concrete verzoek van Staatsbosbeheer is om de aantallen en de verspreiding van de drie doelsoorten over een aantal jaren te monitoren.

3. WERKWIJZE

Begin 2017 is de Kortenhoeff en begin 2018 is de Staartse Heide een keer bezocht om een geschikte terrein-dekkende route te bepalen waarin alle geschikte biotopen voor de drie doelsoorten een plekje krijgen. Dat betekent dat we het hele gebied kriskras hebben doorkruist met de nadruk op de gevarieerde heideveldjes voor het heideblauwtje, overgangen van heide naar struweel voor het groentje en vochtige, bloemrijke grasbermen voor het bont dikkopje (Bink 2009, Wynhoff 2010, Maes 2012).

De gebieden zijn vooral bezocht in de bekende vliegperiodes (zie bijlage 2) maar ook daarvoor en daarna zijn er bezoeken geweest om maar vooral geen vlinder te missen. In totaal zijn er door de auteur 39 bezoeken gebracht. De Kortenhoeff is 26 keer bezocht en de Staartse Heide 13 keer. Meestal gebeurt dat op of rond de middag maar ook in de ochtend tijdens een hittegolf. Een gemiddeld bezoek duurde 2-4 uur. Alle vlinders zijn genoteerd met de gps app van waarneming.nl iObs. Er is geen rekening gehouden met de tijd- en ruimtebeperkingen van de monitoringconventies van de Vlinderstichting. Zo mogelijk is een foto genomen als bewijsmateriaal. Uiteraard moest de zon schijnen en de temperatuur boven de 15 graden Celsius zijn, dat bleek in de hete zomers van 2018, 2019 en 2020 geen enkel probleem te zijn. Uiteindelijk zijn aan de hand van de stippen op waarneming.nl de soortkaarten gegenereerd.

Tabel 1. Aantal bezoeken door de auteur:

	2017	2018	2019	2020	2021
Kortenhoeff	6	5	4	6	5
Staartsche Heide	3	3	2	3	2

Het werk is uitgevoerd door Marja van der Grift (2017 en 2018), Hein Nouwens (2018, 2019), Hanneke Oosterlee (incidenteel), Jack Huijps (incidenteel), Vera Vandenbulcke (losse waarnemingen), Gerrit Groeneweg (losse waarnemingen) en Guus Dekkers (2017-2021). Het verslag is geschreven door Guus Dekkers en de foto's van de vlinders zijn van Guus Dekkers.

4. RESULTATEN

Als we de resultaten afzetten tegen alle op waarneming.nl ingevoerde data, kunnen we zeggen dat het onderzoek naar tevredenheid is uitgevoerd. Het overgrote merendeel (80%) van de daar gezette stippen is afkomstig uit dit onderzoek en blijkt daarmee een grote toegevoegde waarde te hebben voor het inzicht in de vlinderstand.

Tabel 2. Kortenhoeff. Aantallen imago's (levend en dood) genoteerd op waarneming.nl

Kortenhoeff	2017	2018	2019	2020	2021
Heideblauwtje	5	2	0	1	8
Bont dikkopje	7	1	3	1	0
Groentje	16	5	12	0	1

Geen van de drie aandachtsoorten wordt ieder jaar teruggevonden in Kortenhoeff. Ondanks de optimale zoekplanning zijn de aantallen marginaal te noemen.

Tabel 3. Staartsche Heide. Aantallen imago's (levend en dood) genoteerd op waarneming.nl

Staartsche Heide	2017	2018	2019	2020	2021
Heideblauwtje	90	253	77	772	1052
Bont dikkopje	5	3	1	4	1
Groentje	2	1	0	3	0

Alleen het heideblauwtje blijkt een levensvatbare of zelfs een buitengewoon gezonde populatie te hebben op de Staartsche Heide. De andere twee soorten beleven er een marginaal bestaan.

5. DISCUSSIE

Heideblauwtje - *Plebejus argus* (Linneus, 1758)

Als je eindelijk een keer op de juiste tijd op de juiste plek bent, weet je waar andere mensen het over hebben als ze het over zwermen met heideblauwtjes hebben. De Staartse Heide op 4 juli 2018 is zo een gelegenheid. We tellen er bijna 200 vlindertjes. Inderdaad ze zijn klein, vliegen steeds maar kleine stukjes, zodra ze andere vegetatie dan de dop- of struikheide tegenkomen keren ze weer om en zijn in 90% van de gevallen te vinden op de bloemhoofdjes van de dopheide. In 2020 en 2021 vinden we nog veel grotere aantallen, zie Tabel 3. We weten inmiddels waar, wanneer en hoe te tellen.

Het heideblauwtje is een interessant beestje dat meestal niet in een mierennest wordt grootgebracht zoals het gentiaanblauwtje maar wel als rups en als pop op heidevelden wordt bewaakt door zwarte wegmieren - *Lasius niger* (Frits Bink, 2009) en op kalkgraslanden door akkermieren - *Lasius alienus* (De Vlinderstichting, soortpagina heideblauwtje). Ongetwijfeld bieden ze een aantrekkelijke geur of zoetige stof als beloning voor die bescherming. Volgens Peter Eeles (2019) worden de grotere rupsen overdag wel in het mierennest verzorgd terwijl ze elke avond in de

schemering naar buiten kruipen om te eten van de struikheide. Geen wonder dat we overdag nooit rupsen vinden.

Frits Bink meldt dat een klein stukje heide al een populatie kan onderhouden maar dat aaneengesloten struikheide niet geschikt is. De Vlinderstichting (2018) geeft aan dat kale grond een voorwaarde is voor het voorkomen van de genoemde mierensoorten. Peter Eeles (2019) meldt dat de zwarte wegmier niet tegelijkertijd op dezelfde plek kan voorkomen met de behaarde rode bosmier - *Formica rufa*. Het belang van mieren voor het heideblauwtje is nog eens bevestigd door experimenten waarbij is aangetoond dat de vrouwtjes van het heideblauwtje hun eitjes bij voorkeur aanbrachten op plekken waar kunstmatig het feromoon van de zwarte wegmier was aangebracht.

Bij ons komt dan de vraag op: waarom zo veel op de Staartse Heide (honderden) en zo weinig (enkel) op de Kortenhoeff. Op het eerste gezicht is de structuur van de heide hetzelfde. Dop- en struikheide staan door elkaar en over grote delen in losse pollen. Ook de afwisseling van droog en nat is in beide gebieden ruimschoots aanwezig. Zelfs de greppelstructuur van de Staartse Heide vind je terug op de Kortenhoeff al is het daar wat minder opvallend en uitgebreid. Als het dan niet aan het voedsel en het fysieke milieu ligt waar ligt het dan aan?

Misschien heeft het dus wel te maken met de mieren. Mogelijk is er op de Kortenhoeff te weinig open zand voor de mieren. Zijn er misschien te veel rode bosmieren in de buurt? Is de Kortenhoeff toch te klein? Te veel bomen? Te lang geïsoleerd geweest en misschien nog wel? Een geïsoleerde populatie van minder dan 50 individuen wordt in de literatuur niet als levensvatbaar geschat (David Quammen, 2013).

Groentje - *Callophrys rubi* (Linneus, 1758)

De kleine aantallen groentjes in beide terreinen veroorzaken ook een groot vraagteken bij de onderzoekers. De gebieden lijken uitermate geschikt voor deze vlinder. Voor de polyfage soort zijn waardplanten: braam, vuilboom, dopheide en struikheide in overvloed aanwezig. Deze soorten dienen tevens als nectarbron. Ook zijn er geleidelijke overgangen van heide naar bos. Dit is nodig om de mannetjes een verhoogde uitkijkpositie te geven voor het benaderen van langs vliegende vrouwtjes. Op de Kortenhoeff worden door de mannetjes ook de geïsoleerde dennen bij het Bronven hiervoor gebruikt.

Verder is de afhankelijkheid van mieren niet zo sterk als bij sommige blauwtjes. Wel worden de poppen van het groentje door mieren ondergedekt of meegenomen naar het nest. Peter Eeles (2019) geeft aan dat de zandsteekmier - *Myrmica sabuleti* hierbij betrokken zou zijn. Deze soort wordt inderdaad ook in het uurhok van de Kortenhoeff gevonden. Het groentje is een weinig mobiele soort en vormt ook in Engeland meestal slechts kleine populaties. Gedacht wordt dat dit toch te maken kan hebben met het voorkomen van de mier. Het groentje is een van de weinig kleine pages die overwintert als pop. Dit stadium dient 10 maanden lang goed beschermt te blijven, vandaar het belang van de goede zorgen door de zandsteekmier.

Bont dikkopje - *Carterocephalus palaemon* (Pallas, 1771)

Tax (1989) laat zien dat het bont dikkopje uit West-Brabant (Breda e.o.) verdwijnt na 1980. Hij schrijft dit toe aan de achteruitgang van de variatie in de betreffende beekdalen en bepleit al het belang van bosweiden en gefaseerd maaien voor deze soort. Verder naar het westen wordt de soort dan nog niet gevonden. Na de voorzichtige aankomst in het westelijke deel van West-Brabant in 2007 en de voorlopige piek in 2015 blijven de aantallen marginaal. Dit geldt niet alleen voor de onderzochte gebieden maar eenzelfde trend treedt op in heel Noord-Brabant. De weinig mobiele soort verplaatst zich langzaam maar vindt ook weinig geschikte voortplantingsplekken. Met name Peter Eeles (2019) geeft duidelijk aan, aan welke voorwaarden allemaal voldaan moeten worden.

Een van de voorwaarden voor het overleven van het bont dikkopje is dat de waardplant pijpenstrootje op enkele meters van de bosrand voorkomt. Verder dient de waardplant de hele winter te blijven staan. Laat in het jaar afmaaien of afgrazen is funest omdat de volwassen rupsen er in overwinteren. Ook moet de waardplant tot laat in het jaar van voldoende kwaliteit zijn om de rupsen circa 4 maanden lang te kunnen voeden. Het bont dikkopje overwintert in het laatste rupsenstadium. De meeste vlinders worden dan ook gevonden in de buurt van beschutte, vochtige (broek)bossen waar de waardplant het hele jaar blijft voorzien van voldoende vocht. Aan die laatste voorwaarde wordt maar op beperkte stukjes in Kortenhoeff en Staartse Heide voldaan. Het zijn wel die plekken in de buurt waarvan de soort is waargenomen (zie verspreidingskaartjes).

Toch hoeft een waarneming niet op geschikte voedselplanten te duiden. De bekende Britse onderzoeker Ravenscroft verdenkt de mannetjes er van dat ze zich in een zogenaamde lek (voortplantingsarena) verzamelen. Deze hoeft geen directe binding te hebben met de voedselplant voor de rupsen maar wel aantrekkelijk genoeg voor vrouwtjes om er op bloemen te kunnen foerageren. De vrouwtjes kunnen daar dan ook de lek bezoeken om een geschikte partner te kiezen. Het lijkt me erg leuk om dat nog eens te kunnen waarnemen. Tot nu toe zijn de aantallen waargenomen vlinders te klein om van een arena te spreken.

Voor Kortenhoeff heeft een grote potentie voor deze soort. Het wandelpad (dijkje) door het Wasven wordt steeds meer geflankeerd door wilgenstruweel. Zolang daar het pijpenstrootje 's winters mag blijven staan, krijgt het bont dikkopje een goede kans. De aanwezige - mits vroeg bloeiende - bramen maken het plaatje compleet wat betreft het nectaraanbod en zouden tevens kunnen dienen als toernooiveld. Op andere plaatsen is nectarschaarste in de voortplantingsperiode (piek in de eerste helft van juni) mogelijk een andere beperkende factor voor een groeiende populatie. Drukbegrazing door schapen in juni lijkt me dan ook geen goed idee. Peter Eeles (2019) geeft aan dat begrazing door konijnen en groot vee (rund en pony) de voorkeur heeft.

Overige soorten

Tijdens de inventarisaties zijn ook alle andere dagvlinders genoteerd. Tot de vaste bewoners van de gebieden rekenen we de drie zandoogjes: bont zandoogje, bruin zandoogje en hooibeestje, van de overige dikkopjes is vooral het groot dikkopje goed vertegenwoordigd en bij de overige kleine pages is het de kleine vuurvinder. Icarusblauwtje, bruin blauwtje, boomblauwtje en eikenpage worden slechts af en toe waargenomen. Van de witjes is het alleen de citroenvlinder die zich hier thuis voelt op de massaal aanwezige vuilboom. De verdwaalde oranjetipjes leveren leuke waarnemingen maar de vlinders lijken er vooralsnog geen geschikte waardplanten te kunnen vinden. Andere aurelia's en witjes bezoeken wel de bloemen maar vinden er ook geen geschikte waardplanten. Zie de tabel voor een totaaloverzicht van waarnemingen op waarneming.nl.

Dit overzicht laat echter niet alle dagvlindersoorten zien. Ook buiten de vliegtijden van de drie onderzochte soorten bezoeken vlinderliefhebbers de gebieden. Zo worden koninginnenpage, kleine vos, grote vos en oranje luzernevlinder genoteerd. Welkomme gasten zijn zwartsprietdikkopje (2020) en vooral de kleine parelmoervlinder die in 2020 wordt genoteerd door Joey Braat.

Met betrekking tot de nachtvlinders is er ook het nodige te vertellen over de geïnventariseerde gebieden. Zie hiervoor het laatste verslag van Guus Dekkers (2020). In 2021 is er echter een zeer bijzondere waarneming gedaan door een ervaren natuuronderzoeker. In juli 2021 is de Phegeavlinder gezien op de Kortenhoeff. De nabije populatie in Halsteren is blijkbaar aan uitbreiding toe. Of de Kortenhoeff hiervoor een geschikte satelliet kan zijn, zullen we de komende jaren goed in de gaten houden. Uit een ver verleden zijn er ook waarnemingen van deze vlinder bekend in het Grenspark.

6. CONCLUSIE

Het grote verschil in aantal van heideblauwtjes in Kortenhoeff en Staartse Heide heeft van begin af aan de onderzoeksvraag getriggerd. Naarmate er meer cijfers zijn, lijkt die vraag alleen maar dringender te worden. Het terugvinden van meerdere heideblauwtjes op de Kortenhoeff in 2021 is bemoedigend maar de aantallen blijven zorgwekkend laag. De potentie voor bont dikkopje (Kortenhoeff) en groentje (Staartsche Heide en Kortenhoeff) lijkt op papier buitengewoon goed. De terugval van afgelopen jaren is hopelijk de oorzaak van natuurlijke fluctuatie en niet van nectarschaarste en slechte nectarkwaliteit. Dit laatste door structurele stikstofdepositie in combinatie met de ingevoerde drukkbe grazing tijdens de voortplantingsperiode van vooral het bont dikkopje. Verder onderzoek naar mieren is belangrijk om inzicht te krijgen in de kansen van het heideblauwtje op de Kortenhoeff en mogelijk ook voor het groentje. Verder onderzoek naar nectarvoorziening van vooral het bont dikkopje en mogelijk ook het groentje is nodig om inzicht te krijgen in hun kansen voor beide gebieden.

7. LITERATUUR EN WEBSITES

M.H. Tax 1989, Atlas van de Nederlandse dagvlinders

Frits Bink 2009, Dagvlinders in de Benelux

Irma Wynhoff et al. 2010, Nieuwe veldgids dagvlinders

Dirk Maes et al. 2012, Dagvlinders in Vlaanderen

David Quammen 2013, Het lied van de dodo

Peter Eeles 2019, Lifecycles of British and Irish butterflies

<https://grensparkzk.waarnemingen.be>

<https://www.vlinderstichting.nl/vlinders>

De Vlinderstichting 2017, Op zoek naar heideblauwtjes:

<https://www.vlinderstichting.nl/actueel/nieuws/nieuwsbericht/rups-heideblauwtje-vinden-let-op-mieren>

De Vlinderstichting 2018, Klimaatbestendig heidebeheer voor de fauna:

<https://assets.vlinderstichting.nl/docs/73f8a6f0-56ba-4f7f-8ae6-8d72026e0667.pdf>

Guus Dekkers 2020, Nachtvinders en micro's Grenspark Kalmthoutse Heide

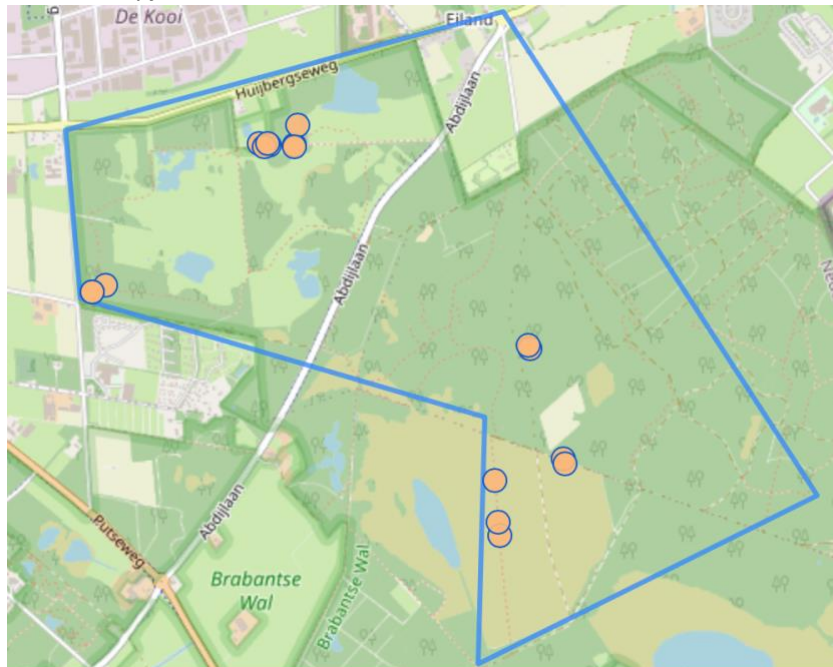
<https://grensparkkalmthoutseheide.com/wp-content/uploads/2020/12/2020-Inventarisatieverslag-nachtvinders-Guus-Dekkers.pdf>

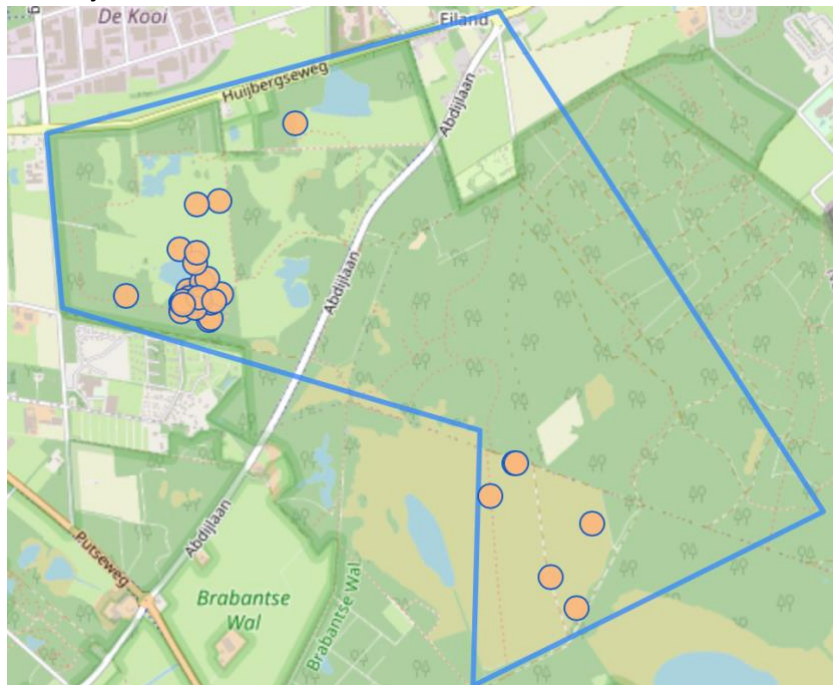
8. VERSPREIDINGSKAARTJES

Individueen waargenomen van 2017-2021 aan de hand van plotkaarten op waarneming.nl.
Ook waarnemingen buiten het onderzoeksgebied worden weergegeven.

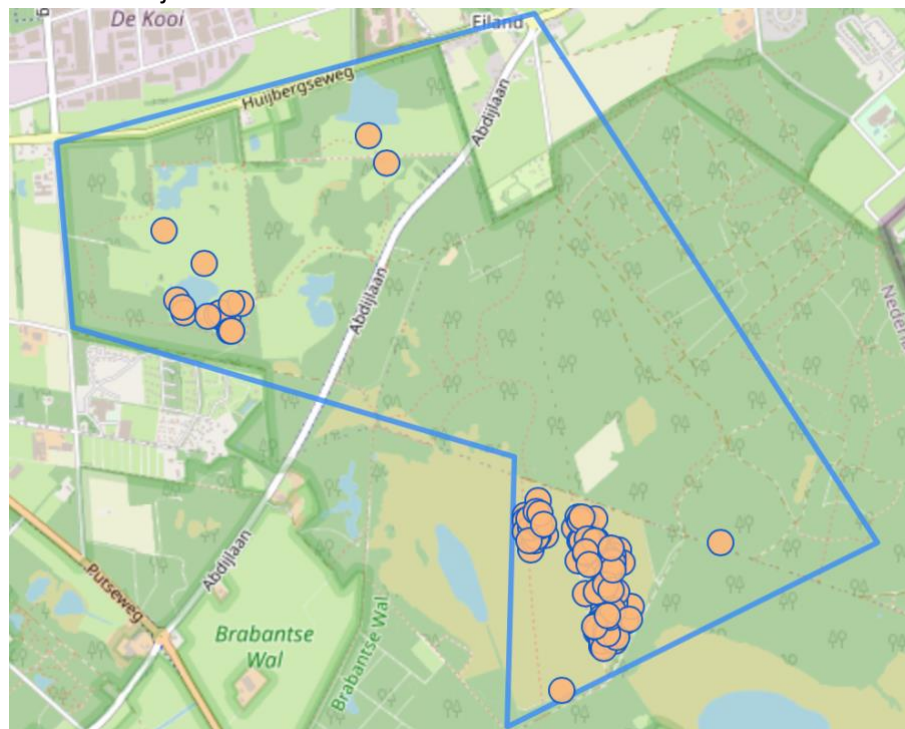
Bont dikkopje

Groentje

Heideblauwtje

BIJLAGEN:

Bijlage 1. Registraties Kortenhoeff en Staartse Heide, bron waarneming.nl september 2021.

	Naam	Wetenschappelijke naam	Eerste	Laatste	aantal registraties
1	Koninginnenpage	<i>Papilio machaon</i>	05-08-2021	05-08-2021	1
2	Oranje luzernevlinder	<i>Colias crocea</i>	09-09-2020	09-09-2020	1
3	Kleine parelmoervlinder	<i>Issoria lathonia</i>	17-09-2020	17-09-2020	1
4	Grote vos	<i>Nymphalis polychloros</i>	02-03-2021	02-03-2021	1
5	Kleine vos	<i>Aglais urticae</i>	21-05-2017	17-04-2018	2
6	Bruin blauwtje	<i>Aricia agestis</i>	04-07-2019	16-07-2021	3
7	Oranjetipje	<i>Anthocharis cardamines</i>	21-04-2019	07-05-2021	5
8	Distelvlinder	<i>Vanessa cardui</i>	02-07-2017	06-06-2021	5
9	Zwartsprietdikkopje	<i>Thymelicus lineola</i>	26-07-2017	27-08-2020	7
10	Gehakkelde aurelia	<i>Polygonia c-album</i>	24-03-2017	31-08-2019	7
11	Landkaartje	<i>Araschnia levana</i>	21-05-2017	04-07-2018	7
12	Eikenpage	<i>Favonius quercus</i>	21-05-2017	30-07-2020	10
13	Klein geaderd witje	<i>Pieris napi</i>	16-08-2017	29-05-2021	12
14	Groot koolwitje	<i>Pieris brassicae</i>	04-07-2018	03-07-2020	14
15	Bont dikkopje	<i>Carterocephalus palaemon</i>	16-05-2017	29-05-2021	17
16	Icarusblauwtje	<i>Polyommatus icarus</i>	20-05-2017	26-06-2021	17
17	Oranje zandoogje	<i>Pyronia tithonus</i>	05-07-2017	26-07-2021	24
18	Klein koolwitje	<i>Pieris rapae</i>	14-06-2017	16-09-2021	25
19	Atalanta	<i>Vanessa atalanta</i>	16-05-2017	21-08-2021	28
20	Groentje	<i>Callophrys rubi</i>	08-04-2017	29-05-2021	33
21	Bruin zandoogje	<i>Maniola jurtina</i>	14-06-2017	13-08-2021	41
22	Bont zandoogje	<i>Pararge aegeria</i>	09-04-2017	16-09-2021	52
23	Boomblauwtje	<i>Celastrina argiolus</i>	30-03-2017	15-08-2021	59
24	Dagpauwoog	<i>Aglais io</i>	16-03-2017	20-09-2021	66
25	Groot dikkopje	<i>Ochlodes sylvanus</i>	14-06-2017	18-07-2021	77
26	Kleine vuurvlinder	<i>Lycaena phlaeas</i>	21-06-2017	16-09-2021	82
27	Heideblauwtje	<i>Plebejus argus</i>	14-06-2017	15-08-2021	117
28	Hooibeestje	<i>Coenonympha pamphilus</i>	16-05-2017	16-09-2021	129
29	Citroenvlinder	<i>Gonepteryx rhamni</i>	16-03-2017	16-09-2021	202

Bijlage 2: Vliegtijddiagrammen van www.vlindernet.nl

